

VU Research Portal

Situationele rationaliteit in publieke besluitvorming

Bouwmeester, O.; van Houwelingen, G.

published in

Filosofie in Bedrijf
2008

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Bouwmeester, O., & van Houwelingen, G. (2008). Situationele rationaliteit in publieke besluitvorming. *Filosofie in Bedrijf*, 18(2).

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Situationele rationaliteit in publieke besluitvorming

Organisatorische en bestuurlijke beslissingen krijgen vaak legitimiteit door te verwijzen naar de onderliggende rationaliteit. Wat rationeel is, is echter voor meerdere uitleg vatbaar. Economen denken bijvoorbeeld aan efficiënt of effectief doelbereik. Zij gaan daarmee echter voorbij aan concepten als waarderationaliteit, politieke rationaliteit en esthetische rationaliteit. Al deze vormen van rationaliteit kunnen beslissingen legitimeren, en doen dat ook. Om dit zichtbaar te maken analyseert dit artikel daarom argumentaties in vier publieke debatten. Aan de hand van een Toulmin analyse karakteriseren we steeds de impliciete rationaliteit in de argumentatie. Om de debatten in kaart te brengen baseren we ons op 240 krantenartikelen. In de debatten komen steeds de vier genoemde vormen van rationaliteit naar voren in de legitimatie van beslissingen. Wel blijkt dat afhankelijk van de aard van de beslissing een andere vorm van rationaliteit domineert. Wij concluderen daarom dat rationaliteit situationeel is.

Maatschappelijke of organisatorische beslissingen vragen om een publieke verantwoording. Daarbij wordt vaak gevraagd naar de rationaliteit achter de beslissing (o.m. Rutgers 1999). Bij het beslisproces zelf, maar ook bij de legitimering van de beslissingen naar derden is rationaliteit een belangrijk criterium. In publieke debatten, bijvoorbeeld over de aanleg van een snelweg, integratie van minderheden of bij CAO onderhandelingen, verwijzen mensen expliciet naar rationaliteit. Echter, waar het gaat om maatschappelijke beslissingen bestaat er veel onenigheid over wat rationeel is om te doen. Rationaliteit staat hier ter discussie, maar heeft ook meerdere gezichten, afhankelijk van het type debat.

Ter illustratie van deze variatie een aantal citaten. In dagblad Trouw verklaart Bert Mooren, voorzitter van VNO-NCW, waarom er een wijdverbreid protest is ontstaan tegen een door hem voorgestane snelweg: 'Er is een media-hype ontketend door Vereniging Natuurmonumenten en enkele bekende Nederlanders. Die heeft een rationele discussie over de feiten onmogelijk gemaakt' (NRC Handelsblad, 26 juni 2006). In een column geeft Marcel van Dam zijn visie op het integratiedebat: '[De indruk wordt gewekt dat] de integratie van allochtonen veel vlotter [zou] verlopen als er in het huidige Nederland helemaal geen integratiebeleid zou zijn (...). Dat is natuurlijk een zwaktebod. Het zou veel beter zijn op basis van rationele argumenten na te gaan hoe het proces (...) kan worden versneld.' (De Volkskrant, 4 oktober 2007). Kea Tijdens, onderzoekscoördinator aan het Amsterdams Instituut voor Arbeidsstudies, noemt een oproep aan de Nederlandse werknemers om meer te gaan werken 'niet rationeel (...), maar een heel kleine groep [wil] langer (...) werken.' (Het Financieel Dagblad, 12 juni 2004). Lennaert Allen verwijt de gemeenteraad van Rotterdam een 'gebrek aan gezond verstand' omdat 'niemand [in de gemeenteraad] tegen de aankoop van Santaclaus durfde te stemmen' (Trouw, 10 september 2005) Santaclaus is een omstreden kunstwerk dat aangekocht werd door de gemeente Rotterdam.

De citaten hierboven tonen dat rationeel steeds de voorkeur verdient boven niet rationeel. Een tweede observatie is echter enigszins tegendraads: de betekenis van 'ratio-

neel' in deze citaten varieert: Lennaert Allen verwijst naar moed en gezond verstand, Kea Tijdens naar wat de meeste mensen willen en Bert Mooren en Marcel van Dam hebben het over rationele discussie en rationele argumenten. Dat zijn verschillende opvattingen over wat rationeel is.

Deze tweede observatie is vooral strijdig met de visie van veel economen, dat rationaliteit neerkomt op een afwijking van alle mogelijke alternatieven met hun mogelijk consequenties, gegeven een doelstelling. Zo definieert Gary Becker rationaliteit als 'consistent maximization of a well-ordered function, such as a utility or profit function' (Becker 1962: 1). Diezelfde Becker erkent echter dat deze rationaliteitsopvatting volgens velen uitgaat van 'an outdated psychology, lightning-fast calculation, hedonistic motivation, and other presumably unrealistic behavior' (Becker 1962: 1). Kritiek op deze eenzijdig economische opvatting van rationaliteit is dan vaak gericht op de onrealistische eisen die deze zienswijze zou stellen aan de menselijke capaciteiten. March & Simon gebruiken daarvoor de term *bounded rationality* oftewel begrensde rationaliteit (March & Simon 1958, zie ook o.m. Anderson 1983, Williamson 1986 of Tempelaar & Overmeer 2000). Anderen gaan hierbij een stap verder, en stellen dat er verschillende vormen van rationaliteit bestaan. Eén van de bekendste indelingen is die van Max Weber (zie o.m. Weber 1972, Lash & Whimster 1986, Olmez et al. 2004 en Kim 2007), die rationaliteit onderverdeelt in doelrationaliteit die te maken heeft met 'a system of discrete individual ends and the rational estimation of available means to achieve those aims' (Hindess 1986: 139) en waarderationaliteit die betrekking heeft op 'a conscious belief in an absolute value and its implementation independently of the prospects for its successful realization' (Hindess 1986: 139). Voortbouwend op Weber komt Habermas (1981; 1995) zelfs uit op 5 vormen van rationaliteit. Ook Diesing (1976) vindt er 5 uitgaande van de technische, economische, sociale, juridische en politieke disciplines, maar deze vertonen slechts beperkt overlap met die van Habermas. MacIntyre (1988), Schipper (1996), Rutgers (1999) en Weirich (2007) komen met weer andere onderscheidingen. Deze onderscheidingen zijn bij elkaar meeromvattend dan de economische visie op rationaliteit, en ondersteunen de tweede observatie dat rationaliteit meerdere gezichten heeft. De gemaakte onderscheidingen worden door de meeste auteurs op theoretische gronden gebaseerd, maar zijn nauwelijks systematisch getoetst aan observaties uit de praktijk. Dit draagt bij aan de grote variatie in onder-

scheidingen. In dit artikel doen wij daarom een voorstel voor een situationele conceptualisatie van rationaliteit aan de hand van de manier waarop beslissingen in vier publieke debatten besproken worden. We analyseren deze debatten aan de hand van vier in de literatuur genoemde rationaliteitsvormen, die een rol zouden moeten spelen bij het nemen van bestuurlijke beslissingen: doel-middelrationaliteit, waarderationaliteit, politieke rationaliteit en esthetische rationaliteit. Andere vormen van rationaliteit zijn in het publieke debat minder relevant. Een voorbeeld betreft de persoonlijke integriteit bij gevoelsuitingen (Habermas 1981). Deze overwegingen worden te persoonlijk voor het publieke debat. Ook wat Diesing (1976) juridische rationaliteit noemt laten we buiten beschouwing.

In aansluiting op het gevoerde theoretisch debat over rationaliteit concluderen wij dat rationaliteit meerdere gezichten heeft. Voortbouwend op deze bevinding zien wij echter ook dat de meest passende rationaliteit varieert met de omstandigheden. Rationaliteit in discussies rond de aanleg van een snelweg is iets anders dan rationaliteit in de context van het integratiedebat of de vraag of een – volgens sommigen – aanstootgevend beeld nu wel of niet geplaatst kan worden in de openbare ruimte. Ook al is de vraag steeds wat we moeten doen, dat wat we zien als rationeel varieert met de aard van het debat, ofwel de aard van de vraagstelling.

In paragraaf 1 lichten wij vier voor het bestuurlijke debat relevante vormen van rationaliteit nader toe. Paragraaf 2 bespreekt de vier debatten en de wijze waarop we de argumentaties analyseren. Paragraaf 3 motiveert de keuze voor de selectie van bronnen waarin het debat is gevoerd. In paragrafen 4 t/m 7 presenteren wij de analyse van vier bestuurlijke debatten en paragraaf 8 concludeert.

1 Vier vormen van rationaliteit

Vormen van rationaliteit die in de literatuur genoemd worden, lijken afhankelijk van het domein waar een beslissing of een oordeel betrekking op heeft. De meest bekende vorm van rationaliteit – doel-middelrationaliteit – is gangbaar in technische en economische wetenschappen (Diesing 1976; Habermas 1981). Bij doel-middelrationaliteit, gaat het erom de meest efficiënte of effectieve combinatie van middelen te kiezen om een doel te realiseren. Een doel-middel rationale beoordeling geldt als universeel, aangezien efficiëntie en effectiviteit heel eenduidig zijn vast te stellen (Thompson 2004: 87). De beoordelingen zijn nauwelijks afhankelijk van persoonlijke overtuigingen maar

vooral van verifieerbare feiten. Voorbeelden zijn uitspraken als: een nieuwe snelweg verhoogt de bereikbaarheid, of: aanleg levert weinig mobiliteitswinst op.

Doel-middelrationaliteit doet geen uitspraak over de wenselijkheid van doelen. Een andere vorm van rationaliteit doet dat wel. Deze rationaliteitsvorm zouden we in navolging van Weber (1972) waarderationaliteit willen noemen. Aangezien we er niet vanuit kunnen gaan dat onze morele intuïties en oordelen gedeeld worden door ieder ander, kan een morele beoordeling minder aanspraak maken op universaliteit dan een efficiëntie of effectiviteitsoordeel. In situaties waarin een bepaalde morele keuze moet worden gemaakt, zoals een afweging tussen eerlijkheid en vriendschap, speelt waarderationaliteit een rol. De vraag is welke waarden het meest van toepassing zijn. Een moreel oordeel krijgt vaak de pretentie mee universeel geldig te zijn (Habermas 1981). Voorbeelden zijn uitspraken als: iedereen heeft recht op gelijke kansen, of: minderheden moeten zich aanpassen aan de meerderheid. Deze oordelen zijn niet vrijblijvend, maar richtinggevend voor het handelen.

Beide rationaliteitsvormen besteden geen aandacht aan draagvlak, sociale acceptatie of macht. Politieke rationaliteit, een derde rationaliteitsvorm, doet dit wel. Deze is te vinden in het werk van Diesing (1976), Harrison (1993) en Postma (2002). Besluitvorming is volgens Harrison politiek rationeel als het gericht is op het vinden van een voor alle actoren acceptabele oplossing (Harrison 1993: 28). Postma bespreekt het belang van politieke rationaliteit bij de implementatie van aan corporate governance gerelateerde zaken (Postma 2002: 429). Ook Thompson stelt dat we vaak genoeg moeten nemen met sociaal gezien acceptabele oplossingen. Thompson spreekt in dit verband echter niet van politieke, maar van organisationele rationaliteit (Thompson 2004: 95). Politieke rationaliteit is van belang in situaties waarin een compromis moet worden bereikt tussen groepen met verschillende belangen. Uiteindelijk is macht of een meerderheidsstandpunt hier doorslaggevend. Politiek rationele oordelen hebben geen universele pretenties omdat politiek rationele oordelen in principe alleen geldig zijn voor een bepaalde groep actoren. Voorbeelden van dit soort oordelen zijn: er is een hoge actiebereidheid onder de vakbondsleden, of: het einddoel is om tot een akkoord te komen.

‘Esthetische rationaliteit’ is een term die vanaf de 18^e eeuw in de westerse filosofie opgang vindt, bijvoorbeeld bij Immanuel Kant. Smaak is volgens Kant geen irratio-

neel instrument van het oordeelsvermogen, smaakoordeelen zijn namelijk wel degelijk te beredeneren. Een smaakoordeel is in zoverre sociaal, dat de impliciete wens bestaat dat anderen met dat oordeel instemmen. Daarom is het mogelijk om rationele redenen te geven voor een bepaald smaakoordeel (Kant 1995, § 19). Daarom zijn ook volgens Habermas smaakoordelen rationeel. Hij stelt dat het mogelijk is om over smaakoordelen binnen groepen of culturen overeenstemming te bereiken (Habermas 1981: 45). Gezien de sterk subjectieve aard van esthetische rationaliteit is dit de minst universele door ons onderscheiden conceptualisatie van rationaliteit. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in het tijdelijke karakter van modes, maar ook in lokale smaak of cultuur. Het onderscheidende element van esthetische rationaliteit is dat de oordelen sterk ‘persoonlijk’ van aard zijn. Deze is niet beperkt tot de schoonheid van een bepaald object, maar betreft ook het uitspreken van voorkeuren, de vaststelling dat iets (te) duur is, of een uitspraak over de zwaarte van een uit te voeren taak. Een voorbeeld van een esthetisch oordeel komt terug in een citaat van een politicus over de reden dat hij meedoet aan stakingsacties om de eisen voor een hoger salaris kracht bij te zetten: ‘[d]at ik voor dit zware werk, waar geweld aan de orde van de dag is, zo weinig verdienen is onacceptabel’ (Trouw, 20 december 2007).

2 Rationele argumentatie en Toulmin-analyse

De these in dit artikel is dat verschillende soorten beslissingen verschillende vormen van rationaliteit vragen, of een verschillende combinatie daarvan. Daarmee stellen we dat verschillende beslissingen in de praktijk verschillend uitgelegd of gelegitimeerd worden. Daarom onderzoeken we aan de hand van de gebruikte argumenten welke vorm van rationaliteit dominant is in vier recentelijk gevoerde bestuurlijke debatten die inhoudelijk verschillend zijn. De debatten die we zullen analyseren gaan over (1) de aanleg van een snelweg bij het Naardermeer, (2) de integratie van allochtonen, (3) de onderhandelingen voor een nieuwe CAO voor rijksambtenaren, en ten slotte (4) de plaatsing van het beeld Santaclaus (oftewel: Kabouter Buttplug) in Rotterdam.

In het debat rondom de aanleg van een snelweg bij het Naardermeer verwachten we dat doel-middelrationele argumenten relatief gezien vaker voorkomen. In het debat rondom de integratie van allochtonen in de samenleving verwachten we dat waarderationale argumenten relatief dominant zijn. In het debat rondom de CAO-onderhandelingen voor een nieuwe CAO voor rijksambtenaren lijkt

een relatieve dominantie van politieke- of onderhandelingsrationele argumenten te verwachten, en binnen het Santaclaus-debat esthetisch rationele argumenten.

Een argument bestaat volgens Stephen Toulmin uit zes elementen (zie Toulmin 1958). Het eerste dat een argumentatie moet bevatten is een conclusie [*claim*] waarover men het al dan niet eens kan worden. Deze conclusie kan vervolgens worden ondersteund met behulp van argumenten [*grounds*]. De verbindingen tussen conclusie en argumenten noemt Toulmin rechtvaardigingen [*warrants*]. De rechtvaardiging kan ten vierde worden ondersteund door gebruik te maken van bronnen [*backing*]. Daarnaast heeft een argument een bepaalde waarschijnlijkheid [*modality*]. Tenslotte kan in een argumentatie ook rekening worden gehouden met de omstandigheden waaronder ze niet geldig is, ofwel met tegenargumenten [*rebuttals*] als voorbehoud en concessie. Deze elementen samen geven het argument een bepaalde kracht, die volgens Von Werder (1999: 675) kan variëren van ‘totally sound’ tot ‘totally shaky’.

In dit artikel zullen wij voortbouwen op Bockriede & Ehniger (1960) en argumenten indelen aan de hand van de manier waarop ze een verband leggen tussen de conclusie en de ondersteunende argumenten, rekening houdend met tegenargumenten. De modaliteit en ondersteuning laten we in dit onderzoek buiten beschouwing. In het geval van een doel-middel rationeel argument wordt de conclusie gerechtvaardigd door efficiëntie- of effectiviteitsoverwegingen. Een duidelijk voorbeeld van een dergelijk doel-middel rationeel argument is de volgende opmerking van het onderzoeksbureau Decisio over de locatiespecifieke variant: ‘[o]ndanks het wegvallen van uitbreidingen aan de A9 blijven de bereikbaarheidseffecten redelijk op peil’ (NRC, 21 oktober 2006). Dit doel-middelrationele argument verwijst naar effecten. Een waarderationeel argument is een argument waarin een moreel oordeel wordt uitgesproken. Een goed voorbeeld is de reactie van Bart-Jan Spruyt op een rapport van de WRR: ‘Weer wordt er relativerend gedaan over de nationale identiteit. De loyaliteit aan de kernwaarden van de westerse samenleving zou voorop moeten staan.’ (NRC Handelsblad, 22 september 2007). Spruyt doet een algemene uitspraak die aangeeft hoe we ons op horen te stellen. Hij formuleert een moreel principe.

Politieke of onderhandelingsrationele argumenten zijn argumenten met betrekking tot het draagvlak van beslis-

singen of standpunten van actoren in een onderhandelingsituatie. Deze rationaliteitsvorm zien we bijvoorbeeld terugkomen in de volgende opmerking van een douanebeambte over de actiebereidheid van zijn collega’s: ‘We zijn bereid om ook in de toekomst felle acties te voeren (...) Er moet echt een betere CAO komen.’ (De Volkskrant, 13 februari 2007). De rationaliteit is hier niet algemeen, maar heeft betrekking op het belang van douanebeamten, en hun bereidheid voor dit belang in actie te komen.

In het geval van esthetisch rationele argumenten heeft de relevante conclusie de vorm van een smaakoordeel. Dit is bijvoorbeeld het geval bij dit commentaar van Jacobine Geel op de plaatsing van het beeld Santaclaus op de binnenplaats van museum Boymans van Beuningen: ‘Dit lijkt me een voorbeeld van de dubbele moraal die de kunstenaar met zijn beeld nu juist aan de kaak wil stellen. (...) Ik had nooit veel op met de kerstman. Maar juist als kritiek op die dubbele moraal vind ik Kabouter Buttplug een sterk beeld.’ (AD/Rotterdams Dagblad, 27 september 2005). De esthetisch rationele argumenten benoemen voor- en afkeur of smaak van personen of groepen, zonder daar al politieke of meer algemene morele consequenties aan te verbinden. In figuur 1 worden deze operationalisaties van de onderscheiden rationaliteitsmodellen schematisch weergegeven.

Het komt veel voor dat een argument een dubbele rationaliteit heeft. Dat zien we bijvoorbeeld in bovenstaand citaat van Jacobine Geel. Naast een smaakoordeel (Kabouter Buttplug is een sterk beeld) wordt in dit argument ook een

Soort Argument	Criterium	Voorbeeld beslissituatie
Doel-middel rationeel	Effectiviteit, efficiëntie	Investeringsbeslissing A6-A9
Waarderationeel	Moraliteit	Loyaliteit aan kernwaarden
Politieke of onderhandelingsrationeel	Draagvlak	Onderhandelingsituatie
Esthetisch rationeel	Waardering	Beoordeling kunstwerk

Figuur 1: Overzicht rationaliteit in een bestuurlijke context

moreel oordeel uitgesproken (plaatsing van het beeld buiten de openbare ruimte is een voorbeeld van een dubbele moraal). Een ander voorbeeld van meervoudige interpretatie betreft de uitspraak dat een bepaalde variant van een snelweg duur is. Enerzijds zijn de kosten een gevolg van het tracé, en passen ze daarmee in een doel-middel rationele argumentatie. De beoordeling dat de kosten hoog zijn, is echter ook esthetisch van aard: het is een smaakoordeel. Wanneer er een uitspraak gedaan wordt over hoge maatschappelijke kosten, of een salaris waarvan je niet kunt rondkomen, schuift de betekenis meer in de richting van een moreel oordeel, gezien de algemene onwenselijkheid van schade voor de maatschappij en sterker nog: armoede. De onderscheidingen tussen de verschillende rationaliteitsvormen zijn dus niet waterdicht. Het is vaak zo dat verschillende rationaliteitsvormen meezingen in één en hetzelfde argument, zoals we ook bij de debatanalyses zullen zien.

3 Bronnen

De te analyseren argumenten komen uit krantenartikelen, opiniebijdragen en redactionele commentaren die in de periode tussen 1 februari 2003 en 1 februari 2008 zijn verschenen in vier belangrijke Nederlandse dagbladen (NRC Handelsblad, Het Financieel Dagblad, De Volkskrant en Trouw). Aangezien de universaliteit van de beoordelingsgrondslagen van belang is voor de gemaakte onderscheidingen zullen we in het geval van het debat betreffende de aanleg van een snelweg bij of langs het Naardermeer en het debat omtrent de plaatsing van het beeld Santaclaus ook artikelen uit de regionale kranten het Parool (Naardermeer) en AD/Rotterdams Dagblad ('Santaclaus') meenemen in de analyse, zoals weergegeven in figuur 2.

Pure nieuwsberichten, als bijvoorbeeld ANP-berichten, en ingezonden brieven laten we buiten beschouwing.

Vanwege de overzichtelijkheid zijn alleen argumenten die twee of meer keer voorkomen in de debatten meegenomen in de analyse. Zoals we zullen zien kunnen bepaalde argumenten uitdrukking geven aan meer dan een vorm van rationaliteit. Om één en ander overzichtelijk te houden hebben we besloten om één dergelijk argument bij maximaal twee rationaliteitsvormen in te delen. De argumenten zijn steeds geparafraseerd weergegeven, waarbij we een passende formulering moesten zoeken voor argumenten die regelmatig meer dan 30 keer voorkwamen. Bij de analyse is gebruik gemaakt van het computer programma Atlas.ti: the knowledge workbench versie 5.2.0 van Atlas.ti Scientific Software Development GmbH uit Berlijn.

4 Debat A6-Ag Naardermeer

Al enige decennia lang wordt er gesteggeld over de aanleg van een snelweg die de A6 en de A9 bij Amsterdam en Almere met elkaar moet verbinden. Het probleem met deze snelweg is onder meer dat de weg precies door het natuurgebied 'Het Naardermeer' zal lopen. Dat is voor veel milieuorganisaties aanleiding om zich tegen de aanleg van deze snelweg te keren. Volgens de voorstanders is de aanleg van een snelweg in dit gebied noodzakelijk om zo de verkeersdruk in dit gebied te laten afnemen. De discussie concentreert zich op de afweging tussen een aantal alternatieve oplossingen voor de fileproblematiek. Ten eerste wordt de zogenoemde 'locatiespecifieke variant' onderscheiden, in deze variant worden alleen de knelpunten op de A1, de A6, en de A10-Oost aangepakt. Bij de zogeheten 'stroomlijnvariant' wordt de gehele corridor van de A1, A2, A9 en de A10-Oost verbreed en worden er wisselstroken aangelegd. Ten derde is er de zogenoemde 'verbindervariant', waarbij er een nieuwe snelweg wordt aangelegd tussen knooppunt Muiderberg en knooppunt Holendrecht. Deze laatste variant heeft de grootste impact op het Naardermeer (CPB 2006).

Debat	Dagbladen	Aantal artikelen
Snelweg Naardermeer	FD, NRC, Trouw, Volkskrant, Parool	41
Integratie allochtonen	FD, NRC, Trouw, Volkskrant	99
Ambtenaren-CAO	FD, NRC, Trouw, Volkskrant	71
Santaclaus ofwel 'Kabouter Buttplug'	FD, NRC, Trouw, Volkskrant, AD/Rotterdams Dagblad	29

Figuur 2: Gebruikte bronnen

De frequentie van voorkomen van de onderscheiden vormen van rationaliteit, bevestigt onze verwachting dat het in dit debat voornamelijk gaat om doel-middelrationele argumenten (zie figuur 3). Ook als we de gebruikte argumenten meer inhoudelijk beschouwen dan lijkt de doel-middelrationaliteit te overheersen. De kolommen rechts in de figuur geven onderin de totalen van de gevonden argumenten per type rationaliteit.

Het belangrijkste argument, gemeten naar frequentie van voorkomen, is het argument dat de aanleg van de 'locatie-specifieke variant' het meest efficiënt is. Ook tegenargumenten zijn echter vaak van doel-middel rationele aard. Er zijn immers andere middelen om de mobiliteit te vergroten. Een voorbeeld van een dergelijk tegenargument is dit citaat: 'Milieudefensie (...) pleit voor alternatieve maatregelen om de files terug te dringen. De groep wil investeringen in beter openbaar vervoer, invoering van een spitsheffing en een lagere maximumsnelheid.' (Trouw, 13 oktober 2006).

De andere vormen van rationaliteit komen samen voor in minder dan de helft van de argumenten. Opvallend vaak werd opgemerkt dat de besluitvorming tot nog toe niet effectief was (dus niet doel-middel rationeel), en dat er snel een beslissing genomen moest worden. Politieke rationaliteit en doel-middelrationaliteit lijken in dit debat dus met elkaar te conflicteren. Dit is bijvoorbeeld duidelijk in dit citaat: 'Wat gebeurt er in dit land als er moeilijke keuzes gemaakt moeten worden? We gaan polderen (...) en we stellen de beslissing nog even uit.' (Het Parool, 22 november 2003).

In de discussie spelen waarderationele argumenten een ondergeschikte rol, en wanneer ze voorkomen dan is dat vaak in combinatie met de waardering van effecten. Een voorbeeld: 'De negatieve effecten van het simpelweg doortrekken van de A6 zijn duidelijk: verstoring in en versnippering van een ecologisch, landschappelijk en cultuurhistorisch zeer waardevol gebied.' (Het Parool, 3 november 2005).

Esthetische argumenten hebben vaak betrekking op de schoonheid van het Naardermeer. Een goed voorbeeld van een dergelijke argumentatie is terug te vinden in het volgende citaat: "Dit is nou Holland," zegt [Midas] Dekkers. (...) Verderop zwaait een lepelaar zijn bek door het slootwater, (...). Dekkers is niet zo'n figuur die bij het zien van

een lepelaar meteen het kwijl in zijn mond heeft staan, "maar fraai is het wel." (Het Parool, 17 juni 2006).

De gebruikte argumenten, en de frequentie van voorkomen in het debat in het Parool verschilden weinig van de verdeling en argumenten in de landelijke dagbladen. Het relatief hoge aandeel van artikelen (19 van de 41 artikelen was afkomstig uit deze krant) lijkt er echter wel op te wijzen dat de kwestie vooral lokaal veel stof heeft doen opwaaien.

5 Het integratiedebat

De integratie van allochtonen in de samenleving is al jaren een belangrijk debatonderwerp in Nederland. In dit debat speelt het zogenoemde multiculturalisme een belangrijke en controversiële rol. Volgens het multiculturalisme kunnen in de samenleving meerdere culturele tradities naast elkaar bestaan, zonder dat één van deze tradities dominant wordt. De overheid zou daarom neutraal moeten blijven ten opzichte van culturele opvattingen. Volgens veel mensen heeft deze aanpak echter gefaald. De grote sociale problemen die veroorzaakt worden door de integratie van minderheden zouden door het multiculturalisme genegeerd worden.

Een goed voorbeeld van deze kritische benadering zien we in dit citaat van journalist Joris Luyendijk: 'Dat er fundamenteel en onverenigbaar andere levenshoudingen bestaan dan de mainstream Nederlandse, dat veel allochtonen met zo'n andere levenshouding het land binnenkomen, en dat dit verschrikkelijk kan gaan botsen, dat kwam destijds gewoon niet in je op.' (NRC Handelsblad, 15 januari 2004). Een dergelijke argumentatie zien we vaak terugkomen in het integratiedebat (zie figuur 4). Ook wordt er vaak gewezen op het gevaar van de opkomst van islamitisch fundamentalisme, bijvoorbeeld door de publicisten Özkan Gölpinar en Ocker van Munster: 'De aantrekkingskracht van het nieuwe fundamentalisme is groot. Het islamitisch fundamentalisme kent geen grenzen. (...) Je maakt er een persoonlijk statement mee, waarmee je afstand kunt nemen van een samenleving die je toch niet lijkt te accepteren' (Trouw, 15 december 2007).

Een belangrijk tegenargument van de multiculturalisten, die zichzelf overigens vrijwel nooit zo betitelen, is dat het bij de integratie niet gaat om aanpassen aan de heersende cultuur, maar om participatie van alle groepen in de sa-

menleving. Een voorbeeld hiervan is het volgende citaat van Ruud Lubbers: 'Ik wil niet terug naar de multiculturele samenleving, toen verschillende culturen naast elkaar leefden en ieder zich opsloot in zijn eigen gemeenschap, (...). Ik streef naar een interculturele samenleving, waarin mensen uit verschillende culturen samen werken en leven' (NRC Handelsblad, 12 september 2007).

De belangrijkste argumenten van beide zijden in dit debat zijn dus inderdaad van waarderationale aard, zoals verwacht. Maar ook andere rationaliteitsvormen spelen een rol, al speelt waarderationaliteit vaak mee in de oordelen uit deze categorieën. Zo komt het doel-middelrationele argument dat de integratieproblematiek voornamelijk veroorzaakt wordt door bestuurlijk onvermogen, vaak voor. Een ander doel-middel rationeel argument is dat nieuwkomers in de Nederlandse samenleving positief effect hebben op de Nederlandse economie, zoals hier: 'Is ons multiculturele land niet bij uitstek in staat de logische Europese handelspartner te zijn van de snelgroeiende Aziatische en Arabische economieën?' (Steven van Eijck, Het Financieel Dagblad, 22 november 2005). Esthetisch en politiek rationele argumenten komen het minste voor, maar zijn niet onbelangrijk. Esthetische argumenten verwijzen naar lokale smaakoordelen zoals bij de wederzijdse acceptatieproblemen en de verwijzingen naar de specifiek Nederlandse aard en de Nederlandse cultuur. Politiek rationele argumenten verwijzen naar de opkomst van het rechtspopulisme en het moslimfundamentalisme als politieke krachten.

6 Het debat over een nieuwe ambtenaren-CAO

De CAO-onderhandelingen voor een nieuwe CAO voor rijksambtenaren kenden de afgelopen jaren een langdurig en onrustig verloop. Begin 2005 startte toenmalig minister Remkes de onderhandelingen voor een principeakkoord met de belangrijkste vakbonden. Na afronding van die onderhandelingen zouden de CAO-onderhandelingen voor specifieke onderdelen van overheid worden opgestart. Een akkoord tussen Remkes en de bonden bleef echter lang uit. Zo lang dat zijn opvolger Ter Horst enkele van deze CAO-onderhandelingen nog vorig jaar moest afronden. Het onderhandelingsproces werd gekenmerkt door stakingen en protesten van de kant van de bonden. De ambtenarenstaking in 2005 en de langdurige politieacties in 2007 deden het meeste stof opwaaien. Gedurende het hele proces was de beloning van de ambtenaren het belangrijkste pijnpunt. Een belangrijk argument van de

bonden was dat de beloning van hun leden de laatste jaren steeds verder is afgekalfd. Volgens zowel minister Remkes als minister Ter Horst is dat overdreven: 'het grootste deel van de politiemensen [heeft] een bovenmodaal inkomen.' (Ter Horst, Trouw, 7 december 2007).

Beide partijen wijzen in het debat op het maatschappelijk belang van een functionerend ambtenarenapparaat. De bonden menen dat deze belangrijke maatschappelijke functie een betere betaling rechtvaardigt. De ministers gebruiken het argument voornamelijk om de positie van de bonden te hekelen: acties van ambtenaren zouden volgens hen burgers in gevaar kunnen brengen. Ook wordt door de vakbonden vaak gewezen op een gebrek aan waardering van de ministers voor het werk van ambtenaren. Beide bewindspersonen ontkennen dit gebrek aan waardering en vinden dat 'we [er] (...) met elkaar [moeten] uitkomen' en dat het daarom belangrijk is 'dat er bereidheid bestaat om nader met elkaar te praten' (Ter Horst, 19 januari 2008, Het Financieel Dagblad). Figuur 5 toont de argumenten in het CAO-debat.

Zoals te zien in figuur 5 is er sprake van een dominantie van esthetische, politiek rationele en ook morele overwegingen. Politieke argumenten zijn er in de grootste variatie. Zij hebben bijvoorbeeld te maken met de actiebereidheid van de vakbondsleden: 'Iedereen is bereid tot acties en stakingen. (...) We doen allemaal hetzelfde werk en krijgen allemaal te weinig betaald.' (Trouw, 20 december 2007). Tegenstanders van de eisen van de bonden wijzen vaak op maatschappelijke acceptatie: 'Met zo'n eis ben je niet meer van deze realiteit (...) Het is een one-liner die goed scoort bij de achterban, maar niet uit te leggen is aan de maatschappij.' (Van der Pol, NRC Handelsblad, 17 december 2007). Het merendeel van de argumenten is echter van esthetische aard. De bonden ondersteunen hun opstelling bijvoorbeeld met het argument dat politie- en brandweerwerk zwaar en gevaarlijk is: 'Hoognodig is de actie, aldus brigadier Leo Lindeboom (...) Steeds vaker (...) incasseert hij een klap. "En dat allemaal voor een veel te laag salaris"' (De Volkskrant, 11 januari 2008).

Politiek rationele argumenten domineren in dit debat minder dan doel-middel rationele argumenten in het snelwegdebat of waarderationale argumenten in het integratiedebat. Politiek rationele argumenten zijn steeds secundair in het debat. We zien dat deze argumenten vaak dienen om waarderationale of esthetisch rationele oordelen

kracht bij te zetten, door aan te geven hoeveel mensen iets vinden, of hoe zwaar iets voor hen weegt in termen van actiebereidheid. In eerste citaat van de vorige alinea wordt

bijvoorbeeld een esthetisch oordeel (we krijgen te weinig betaald) ondersteund met een politiek rationeel oordeel ('iedereen is bereid tot acties').

Argument, tegenargument	
Conclusie: Er moet een snelweg aangelegd worden die Almere, Amsterdam en Schiphol met elkaar verbindt	
Want	Een nieuwe snelweg vergroot de bereikbaarheid van het gebied
Want	Almere moet nog eens 60.000 woningen bouwen, waardoor het verkeer zal toenemen
Want	Files veroorzaken grote maatschappelijke kosten
Want	Wethouder Duijvenstein van Almere heeft gedreigd de bouw van nieuwe huizen stil te leggen als er geen weg komt
Want	De regionale bestuurders zijn voorstanders van de aanleg van een snelweg
Want	Volgens de nota mobiliteit is een gemiddelde snelheid van 60 km/h acceptabel en dat wordt hier niet gehaald
Want	Er moet snel een beslissing worden genomen, om verdere problemen te voorkomen
Want	In de tweede kamer bestaat een meerderheid voor de 'locatiespecifieke variant'
Maar	Geen van de voorgestelde varianten levert meer baten op dan kosten
Want	De stroomlijn- en verbindingsvariant leiden tot hoge kosten
Want	Het aanleggen van een tunnel is ingewikkeld
Maar	De 'locatiespecifieke' variant is wel efficiënt
Want	Het is goedkoper om bestaande snelwegen te verbreden
Maar	Het verbreden van de Gaasperdammerweg verslechtert de levenskwaliteit van omwonenden
Want	Door de verbreding daalt de luchtkwaliteit rondom de Gaasperdammerweg
Maar	Aanleg levert weinig mobiliteitswinst op
Maar	De aanleg van de snelweg lost de files niet op
Want	Files kunnen nooit volledig worden opgelost
Maar	Het Naardermeer is een waardevol natuurgebied
Want	Het Naardermeer is ecologisch zeer divers, er leven veel unieke dieren en planten
Want	Het Naardermeer wordt veel gebruikt voor recreatie
Want	Het Naardermeer heeft veel cultuurhistorische waarde: het is het eerste natuurmonument van Nederland
Maar	Naar de mening van de omwonenden wordt niet geluisterd
Maar	Er is geen draagvlak bij de lokale bestuurders voor de 'locatiespecifieke variant'
Maar	Andere oplossingen zijn effectiever om de fileproblematiek op te lossen
Want	Rekeningrijden is een betere oplossing voor de files
Want	Hierdoor gaat het autogebruik omlaag
Want	Extra openbaar vervoer zet meer zoden aan de dijk
Maar	De aanleg kost belastinggeld, dat beter anders besteed kan worden
Totaal per rationaliteitsvorm	
NB.: DMR = Doel-middelrationeel, WR = Waarderationeel, POR = Politiek -of onderhandelingsrationeel, ER = esthetisch rationeel	

Figuur 3: Conclusies, argumenten en tegenargumenten in het debat over de aanleg van een snelweg door of langs het Naardermeer

Het aantal esthetisch rationele argumenten is hoog in vergelijking met de vorige twee debatten. In dit debat zijn de minder universele oordelen daarmee belangrijker dan

in de vorige twee debatten. Het debat raakt aan belangen, en die hebben een sterk persoonlijk karakter, ook al worden ze door de beroepsgroep gedeeld.

Soort argument				Aantal
DMR	WR	POR	ER	
X				15
X				7
X	X			3
		X		6
		X		6
		X		3
X		X		24
		X		4
X				3
X				8
X				2
X				35
X				8
X	X			8
X	X			3
X				2
X				15
X				2
	X		X	16
	X		X	16
X				2
	X		X	2
		X		4
		X		9
X				14
X				5
X				3
X				12
			X	2
171	48	56	36	

7 Analyse debat Santaclaus

In 2001 bestelde de gemeente Rotterdam een nieuw kunstwerk bij de Amerikaanse kunstenaar Paul McCarthy. Het ging om het beeld Santaclaus, een zes meter hoge bronzen kerstman met een gestileerde kerstboom in zijn rechterhand. Deze kerstboom is zo vormgegeven dat deze veel mensen doet denken aan een 'buttplug' (een dildo voor anale stimulatie). Daarmee kreeg het beeld al snel de spotnaam Kabouter Buttplug.

Het beeld is bedoeld als een aanklacht tegen het westerse consumentisme, en moest daarom volgens de kunstenaar in een druk winkelgebied geplaatst worden. Ten tijde van levering was de samenstelling van de gemeenteraad echter veranderd ten opzichte van het moment van bestellen. Een aantal nieuwe raadsleden was tegen plaatsing van het beeld, ze vonden het aanstootgevend en geldverspillend. Na veel getouwtrek in de gemeenteraad werd plaatsing in het centrum van Rotterdam verboden. Uiteindelijk werd besloten het beeld tijdelijk een plaats te geven op de binnenplaats van museum Boijmans Van Beuningen. Het Santaclaus debat is weergegeven in figuur 6

De verwachting dat in dit debat esthetisch rationele oordelen een belangrijke rol spelen wordt bevestigd door de gevonden resultaten. De esthetisch rationele argumenten zijn in dit debat opvallend vaak verbonden met morele argumenten. Heel duidelijk is dat in de beschouwing van raadslid Oosterhoff (CU/SGP): "[ik ben] geen liefhebber van kunscensuur en ook niet zo'n moraalridder, maar dit beeld heeft een lading gekregen, van een kabouter met een enorme dildo. (...) [O]bscene kunst hoort [niet] thuis (...) in de openbare ruimte." (NRC Handelsblad, 3 januari 2008). Voorstanders van plaatsing brengen daar tegenin dat het beeld is bedoeld als aanklacht tegen het hedendaagse consumentisme en daarom juist wel geplaatst moet worden. Wim Pijbes: 'Als ik langs concertgebouw De Doelen fiets zie ik een enorm billboard met daarop een reclame voor borstvergroting (...). Dat vind ik nou aanstootgevend, (...). De contrasten die je ziet in deze stad, (...) heeft McCarthy prachtig verwerkt in dit beeld.' (Trouw, 26 september 2005).

Argument, tegenargument	
Conclusie: Allochtonen moeten zich aanpassen aan de in de Nederlandse samenleving heersende normen en waarden	
Want	De multiculturalistische aanpak heeft gefaald
Want	De aanwezigheid van onaangepaste allochtonen in Nederland veroorzaakt grote sociale problemen
Want	Wie die problemen ontkent is wereldvreemd
Maar	Veel van die problemen hebben juist sociaaleconomische oorzaken
Want	Culturele opvattingen van veel niet-westerse allochtonen zijn onverenigbaar met de Nederlandse cultuur
Maar	Niemand weet precies wat 'de Nederlandse cultuur' inhoudt
Want	De westerse Joods-christelijke cultuur is beter dan andere culturen
Want	De waarden van de westerse samenleving zijn te belangrijk om verloren te laten gaan
Want	De opkomst van het moslimfundamentalisme is een bedreiging voor de Nederlandse samenleving
Want	De opkomst van het rechtspopulisme bewijst dat de Nederlandse burgers zich hierover zorgen maken
Want	Iedereen moet zich aanpassen
Want	Minderheden moeten zich aanpassen aan de meerderheid
Maar	De Nederlandse samenleving wordt juist gekenmerkt door tolerantie
Want	De Nederlandse aard is gericht op consensus
Maar	Samenleven moet gebaseerd zijn op participatie, niet op assimilatie
Want	Assimilatie mag niet van mensen gevraagd worden
Want	Door participatie ontstaat sociale cohesie
Want	Als de sociale cohesie verdwijnt, zou dit uiteindelijk tot een conflict kunnen leiden
Maar	Samenlevingen zijn juist per definitie multicultureel
Maar	Iedereen moet hetzelfde behandeld worden
Want	Het is onjuist om mensen in hokjes in te delen
Maar	De slechte integratie van allochtonen is vooral te wijten aan autochtoon onvermogen
Want	Autochtone bestuurders zijn niet goed in staat de allochtone gemeenschap te vertegenwoordigen
Want	Autochtonen hebben moeite allochtonen te accepteren
Maar	Allochtonen krijgen nooit dezelfde kansen als autochtonen
Maar	De cultuur van allochtonen is juist een verrijking voor de Nederlandse samenleving
Maar	Maatschappelijke separatie is helemaal geen probleem.
Want	Polarisatie is het echte probleem
Maar	De Nederlandse economie heeft nieuwkomers nodig
Maar	Van Nieuwkomers mag niet iets verwacht worden wat ingezetenen zelf niet bereid zijn te doen
Maar	Allochtonen moeten juist een eigen identiteit ontwikkelen
Maar	Een zakelijke aanpak van de integratie is effectiever, geen emotionele discussie over persoonlijke waarden
Want	Zo'n emotionele discussie verergert de integratieproblematiek alleen maar
Maar	Het maatschappelijke klimaat moet veranderen, niet de allochtoon
Totaal per rationaliteitsvorm	

Figuur 4: Conclusies, argumenten en tegenargumenten in het debat over de integratie van allochtonen in de Nederlandse samenleving

Soort argument				Aantal
DMR	WR	POR	ER	
X	X			24
X	X			12
	X		X	11
X				12
	X		X	15
	X		X	5
	X		X	2
	X			2
	X	X		24
		X	X	9
	X			9
	X			2
	X		X	11
	X		X	6
	X			50
	X			11
X	X			4
X	X			4
	X			34
	X			6
	X			2
X				12
X		X		41
X			X	11
X	X			6
	X			10
	X			10
	X			10
X				5
	X			18
	X			9
X	X			15
X	X			15
	X			11
161	338	74	70	

Zuiver esthetische argumenten in figuur 6 verwijzen bijvoorbeeld naar de discussie die het beeld oproept, het oordeel van internationale kunstkenner en de autoriteit van McCarthy als kunstenaar. Pure waarderationale argumenten stellen dat de overheid zich niet moet bemoeien met kunst, of dat smaak geen rol mag spelen in een politieke discussie. Politiek rationeel zijn argumenten als: Rotterdammers zijn het beeld steeds meer gaan waarderen en: bepaalde bevolkingsgroepen zoals Moslims en Christenen vinden het beeld aanstootgevend. Deze argumenten verwijzen naar het oordeel van de bevolking of grote bevolkingsgroepen. Doel-middel rationale argumenten spelen een ondergeschikte rol, al is het wel opvallend dat sommigen pleiten voor plaatsing van het beeld vanwege de gunstige effecten op de winsten van ondernemers in de omgeving: “Iedereen wil dat kunstwerk een keer in het echt zien (...) en dan kopen ze bij mij gelijk een spijkerbroek.” (Trouw, 10 september 2005). Ook in dit debat spelen de ‘lokale’ oordelen dus een belangrijkere rol dan de meer universele oordelen.

8 Conclusie en discussie

Naar verwachting zou steeds één van de onderscheiden rationaliteitsvormen centraal staan in de vier geanalyseerde debatten. Het debat over de aanleg van een snelweg door het Naardermeer blijkt inderdaad overwegend doel-middelrationeel van aard te zijn, terwijl in het integratiedebat waarderationale argumentaties domineren. Ook in het Kabouter Buttplug-debat domineert esthetische rationaliteit zoals verwacht, maar de esthetische argumenten zijn wel sterk gekleurd door een moreel debat. In het debat over een nieuwe ambtenaren CAO komt politieke rationaliteit echter minder sterk naar voren dan verwacht. Het debat heeft weliswaar de meeste politiek rationale argumenten van de vier debatten, en ook de variatie aan politiek rationale argumenten is groter dan de variatie in andersoortige argumenten, maar in absolute aantallen domineert esthetische rationaliteit in dit debat.

In de debatten over de ambtenaren CAO en Santaclaus domineren de niet universele rationaliteitsvormen: in beide debatten komen esthetisch rationale argumenten het meest voor en in het CAO debat komen ook politiek rationale argumenten veel voor. Doel-middelrationeiteit speelt in deze debatten een ondergeschikte rol. Dat bevestigt ons vermoeden dat in de debatten over de ambtenaren CAO en over Santaclaus meer belang wordt gehecht aan persoonlijke oordelen en groepsoordelen. In de debatten

Argument, tegenargument	
Conclusie: Ambtenaren hebben recht op een beter salaris, en mogen overgaan tot actie als hun wensen niet gehonoreerd worden	
Want	Ambtenaren krijgen veel te weinig betaald
Want	Hetzelfde soort werk wordt in het bedrijfsleven financieel beter gewaardeerd
Want	Voor dit geld zijn te weinig mensen bereid om als ambtenaar aan de slag te gaan
Want	Veel ambtenaren denken als gevolg van het lage salaris erover van baan te veranderen
Want	Van dit geld kunnen veel ambtenaren niet rondkomen
Want	Veel ambtenaren moeten bijbaantjes nemen
Want	Het werk dat veel ambtenaren doen is van algemeen belang
Want	Het werk van sommige ambtenaren, zoals politieagenten of brandweerlui, is gevaarlijk
Want	Gevaarlijke banen zouden beter betaald moeten worden
Want	Het werk van sommige ambtenaren, zoals politieagenten of brandweerlui, is zwaar
Want	De vele onregelmatige diensten maken dergelijk werk zwaar
Want	Zwaar werk moet beter betaald worden
Want	Het Nederlandse publiek heeft begrip voor dergelijke acties
Want	De minister is zonder acties niet bereid toe te geven aan de eisen van de bonden
Want	Veel vakbondsleden willen een hoger salaris
Want	Er is een hoge actiebereidheid onder de vakbondsleden
Want	De minister geeft te weinig blijk van waardering voor de ambtenaren
Want	Ambtenaren, zoals politieagenten, worden ondergewaardeerd in de samenleving
Want	Met de invoering van het nieuwe zorgstelsel is bijverzekeren van partners of kinderen veel duurder geworden
Want	De overheid stelt zich te principieel op bij de loononderhandelingen
Maar	Het kabinet krijgt veel steun in de kamer voor dit beleid
Want	De beloning van ambtenaren is de laatste jaren steeds verder afgekalfd
Maar	Ambtenaren verdienen heel behoorlijk (bovenmodaal)
Maar	Acties van ambtenaren kunnen het functioneren van de samenleving schaden
Maar	Als de acties aanhouden zou de houding van de Nederlandse bevolking wel eens kunnen omslaan in ergernis
Maar	Dat kan voorkomen worden met publieksvriendelijke acties
Maar	Een beter salaris is voor de overheid bijna niet te betalen
Maar	De bonden hebben veel te hoge eisen
Want	Deze eis is niet uit te leggen aan de maatschappij
Maar	Het is moreel onjuist voor politiemensen om veel te verdienen
Maar	Het is juist van belang dat de bonden en de overheid met elkaar in gesprek blijven
Want	Het einddoel is toch om tot een akkoord te komen
Maar	Vakbonden zijn ouderwetse instituten
Totaal per rationaliteitsvorm	

Figuur 5: Conclusie, argumenten en tegenargumenten in het debat over een nieuwe CAO voor ambtenaren

Soort argument				Aantal
DMR	WR	POR	ER	
			X	17
			X	8
X		X		3
X		X		3
X	X			5
X				2
	X			12
			X	16
	X			16
			X	24
			X	7
	X			24
		X		2
		X		11
		X		2
		X		10
		X	X	4
			X	11
X				10
	X	X		6
		X		3
			X	10
			X	14
	X	X		10
		X	X	2
X		X		11
		X		7
		X	X	12
		X	X	6
	X			12
	X	X		7
		X		12
			X	2
34	92	111	133	

over de snelweg door het Naardermeer en over integratie domineren de universele oordelen, waarbij het snelweg-debat het meest neutrale debat is. Het integratiedebat is veel moreler.

De vier onderzochte debatten tonen hiermee dat rationaliteit situationeel is, aangezien de vier vormen van rationaliteit afwisselend meer of minder domineren. Er zijn daarbij verbindingen tussen de verschillende conceptualisaties van rationaliteit mogelijk. Dit kwam vooral voor bij de esthetische en tegelijk moraliserende discussie in het Santaclaus debat, en in het CAO debat wanneer esthetische oordelen actiebereidheid en meerderheidsstandpunten ondersteunen. In een argument zingen dan verschillende betekenissen van rationaliteit als ‘boventonen’ mee.

De resultaten tonen daarmee dat verschillende soorten overwegingen rationeel worden gevonden, afhankelijk van de aard van de beslissing die genomen moet worden. Daarmee geven wij de these dat rationaliteit verschillende gezichten heeft een empirische onderbouwing. De vraag hoeveel vormen van rationaliteit er zijn beantwoorden we daarmee nog niet. Wel kunnen we het debat over de typen van rationaliteit verder helpen met de observatie dat afwisselend drie van de vier vormen van rationaliteit in de vier debatten domineren in argumentaties die beslissingen ondersteunen. Deze drie vormen van rationaliteit: doel-middel-, waarde- en esthetische rationaliteit zijn daarmee goed herkenbaar.

De vraag is waarom politieke rationaliteit niet sterker is gaan domineren in het CAO debat. Dat kan te maken hebben met de keuze voor het debat. Wellicht zouden politiek rationele argumenten sterker de boventoon voeren in het debat over de vraag of er onderzoek moet komen naar de Nederlandse beslissing om mee te doen aan de oorlog tegen Irak, omdat politiek argumenten hier de inhoudelijke argumenten lijken te overschaduwten. Toch blijft ook dan de vraag of die politieke rationaliteit voldoende zichtbaar wordt in de publieke argumentatie en of alle argumenten wel worden uitgesproken. Wij vermoeden dat de mindere dominantie van politieke rationaliteit in een politiek debat ook te maken heeft met het type rationaliteit. Dit is secundair in vergelijking met de drie andere vormen van rationaliteit. Uiteindelijk is het een machtsargument, een meerderheidsargument of een argument over draagvlak, en niet het inhoudelijke argument waarvoor dan draagvlak is, of waarvoor een meerderheid is. Deze onder-

Argument, tegenargument	
Conclusie: Santaclaus, (Kabouter Buttplug), verdient een plek in de openbare ruimte	
Want	Het beeld is geëngageerde kunst en bedoeld als aanklacht tegen het consumentisme van de westerse samenleving
Want	Santaclaus is een provocerend beeld en provocatie is onmogelijk achter gesloten deuren
	Want Santaclaus brengt een belangrijke discussie op gang
Want	Santaclaus is een mooi beeld
Want	De plaatsing is goed voor de lokale economie
	Want De plaatsing brengt nieuwe klantenstromen voor Rotterdamse winkeliers op gang
Want	Santaclaus past in het artistieke karakter van Rotterdam
Want	Kunst hoort in de openbare ruimte
Want	Het verbannen van het beeld uit de publieke ruimte is overmatig puriteins en paternalistisch
	Want De overheid moet zich niet inhoudelijk bemoeien met kunst
Want	Het beeld is uitgezocht door internationale kunstkenner
Want	Kunstenaar McCarthy is één van de grootste kunstenaars van onze tijd
Want	Politici (inclusief achterban) die de plaatsing willen verbieden hebben geen verstand van kunst
	Want Hedendaagse kunst wordt meestal pas achteraf gewaardeerd
Want	Lelijk en mooi is een kwestie van smaak, en moet dus geen rol spelen in een politieke discussie spelen
Want	Door alle consternatie is het beeld nu niet meer weg te denken uit Rotterdam
	Want Rotterdammers zijn het beeld steeds meer gaan waarderen
Want	Het beeld past goed in onze tijd en samenleving
Want	Het is hypocriet om dit beeld uit de openbare ruimte te weren
Maar	Het beeld is obscene en onzedelijk
	Want De buttplug, die Santaclaus in zijn hand houdt is onzedelijk
	Maar Het beeld is helemaal niet aanstootgevend
Maar	Omdat Santaclaus aanstootgevend is, hoort het niet op straat, maar in een museum of in een galerie
	Want Bepaalde bevolkingsgroepen, zoals moslims of christenen, vinden het beeld aanstootgevend
	Want Kinderen worden zo ook geconfronteerd met dergelijke zaken
Maar	Veel Rotterdammers willen Santaclaus niet in hun stad
	Want Het is niet aan een commissie om te bepalen welke kunst er moet komen te staan in de openbare ruimte
Maar	Santaclaus is niet mooi
Maar	Kunst hoort niet in de openbare ruimte. Het is nutteloos en overbodig
Maar	De moderne kunst sluit niet meer aan bij de leefwereld van de gewone man
	Want De gewone Rotterdammer begrijpt de verborgen betekenis van Santaclaus niet
Maar	Het beeld kost de gemeente Rotterdam te veel geld
	Want De aanschaf wordt met belastinggeld gefinancierd, dat beter anders besteed kan worden
Maar	De overheid kan zich niet neutraal opstellen in deze discussie
Totaal per rationaliteitsvorm	

Figuur 6: Conclusie, argumenten en tegenargumenten in het debat over plaatsing van het beeld Santaclaus in Rotterdam

Soort argument				Aantal
DMR	WR	POR	ER	
	X		X	17
X			X	8
			X	11
			X	4
X				2
X				6
			X	4
	X			3
	X			4
	X			7
			X	9
			X	4
		X	X	8
			X	4
	X			5
			X	4
		X	X	4
			X	2
	X			5
	X		X	3
	X			2
			X	2
	X		X	10
		X	X	22
X	X			3
		X		4
		X		11
			X	10
	X			4
			X	11
			X	4
			X	3
			X	4
	X			5
19	68	49	148	

liggende argumenten worden al snel esthetisch of moreel, omdat ze uitdrukking geven aan voorkeuren en afkeuren en aan dat wat goed is om te doen.

Het hier gerapporteerde onderzoek kent enkele beperkingen. De resultaten van dit onderzoek zijn gebaseerd op argumenten uit krantenartikelen. Veel argumenten zijn wellicht alleen uitgesproken tijdens vergaderingen en niet opgeschreven, of beschreven in andere documenten zoals rapporten en nota's. Het is dus mogelijk dat de resultaten beïnvloed zijn door deze bronkeuze. Daarmee ligt het accent in de argumentatie wellicht meer op legitimatie van de beslissingen dan op motivatie. Ook is het mogelijk dat de redenen waarom mensen een bepaalde conclusie ondersteunen verschillen van de redenen die ze uitspreken of opschrijven. Zeker in het geval van politieke rationaliteit valt te verwachten dat zwijgen soms effectiever is dan spreken. Verder onderzoek zou zich daarom kunnen baseren op andersoortige bronnen om te zien of dat enig effect heeft op de resultaten. Daarnaast zou toekomstig onderzoek zich kunnen richten op een eventueel verschil tussen 'verborgen' en 'uitgesproken' beweegredenen van mensen.

Een tweede beperking is dat we niet pretenderen rationaliteit volledig in kaart te brengen. In de onderzochte debatten hebben we gekeken naar rationaliteit die betrekking heeft op publieke beslissingen. Daarmee kijken we dus niet naar strikt persoonlijke beweegredenen voor – bijvoorbeeld het ontsteken in woede of het uiten van sympathie. Aangezien we geen restcategorie van argumenten hadden die moeilijk in te delen was, claimen we wel dat de vier onderscheiden rationaliteitsvormen voldoen om legitimatie van publieke en openbare organisatorische beslissingen in kaart te brengen.

De belangrijkste implicatie van ons onderzoek is de constatering dat verschillende beslissingen vragen om een verschillende soort rationaliteit. Efficiëntie- en effectiviteitsoverwegingen zijn van groot belang in het geval van bijvoorbeeld een investeringsbeslissing. Dergelijke overwegingen zijn van minder belang bij meer morele kwesties, als zaken rond maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) of corporate governance. Maar ook minder universele oordelen zijn van belang in het nemen van besluiten en de legitimering daarvan. De resultaten tonen duidelijk dat conclusies van belangwekkende bestuurlijke debatten ook ondersteund worden door politieke of esthetische oordelen.

In al de geanalyseerde debatten zien we dat steeds alle onderscheiden rationaliteitsvormen samen voorkomen. Daarom moeten beslissers altijd de meervoudigheid van rationaliteit in het oog houden. Een rationele beslissing is niet alleen of altijd de meest effectieve of efficiënte, maar dient ook te voldoen aan morele en esthetische criteria, en deze dient acceptabel te zijn voor een relevante groep stakeholders.

Referenties

- Anderson, Paul (1983) – ‘Decision making by objection and the Cuban missile crisis’, in: *Administrative Science Quarterly*, vol. 28
- Becker, Gary (1962) – ‘Irrational Behavior and Economic Theory’ in: *The Journal of Political Economy*, vol. 70:1
- Bockriede, Wayne en Ehninger, Douglas (1960) – ‘Toulmin on argument: an interpretation and application’, *Quarterly Journal of Speech*, vol. 46:1
- Centraal Plan Bureau (CPB) (2006), ‘Second opinion op de aanvullende KBA planstudie Schiphol-Amsterdam-Almere’ CPB notitie, 21 augustus 2006
- Diesing (1976, 1962) – *Reason in Society: Five types of decisions and their social conditions*, Westport, Greenwood Press.
- Habermas, Jürgen (1981) – ‘Theorie des kommunikativen Handelns, bd. 1: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung’ Frankfurt am Main, Suhrkamp,
- Habermas, Jürgen (1995) – ‘The theory of communicative action, Volume 2: Life-world and System: A Critique of Functionalist Reason’, Boston MA, Beacon Press
- Harrison, E. Frank (1993) – ‘Interdisciplinary models of decision making’ In: *Management Decision*. Vol 31:8
- Hindess, Barry (1986) – ‘Rationality and the characterization of modern society’ In: Lash, Scott & Whimster, Sam (ed.). *Max Weber: Rationality and Modernity*, London: Allen & Unwin (1986)
- Kant, Immanuel (1995, 1790) – *Kritik der Urteilskraft*, geannoteerd door Wilhelm Weischedel, Frankfurt am Main, Suhrkamp
- Kim, Sung Ho – ‘Max Weber’, in: Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy* (summer 2007 edition), url= <http://plato.stanford.edu/entries/weber/>
- Lash, Scott & Whimster, Sam. (1986) – ‘Introduction’ In: Lash, Scott & Whimster, Sam (ed.). *Max Weber: Rationality and Modernity*, London: Allen & Unwin (1986)
- MacIntyre, A.C. (1988) – *Whose Justice? Which Rationality?* Notre Dame IN, University of Notre Dame Press
- March, James en Simon, Herbert (1958) – *Organizations*, New York NY, Wiley (1958)
- Olmez, A. Erkin & Sumer, H. Canan & Soysal, Muhan (2004) – ‘Organizational Rationality in Public, Private and Multinational Firms in Turkey’ in: *Information Knowledge Systems Management*, vol. 4
- Postma, Theo (2002) – ‘Corporate governance, rationaliteit en implementatie’, In: *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfskunde*, september
- Rutgers, Mark (1999) – ‘Be rational! But What does it Mean?’ In: *Journal of Management History*, vol. 5:1
- Schipper, Frits (1996) – ‘Rationality and the philosophy of organization’ in: *Organization*, vol. 3:2
- Tempelaar, F.M. en Overmeer, J.M. (2000) – ‘Behavioral finance, begrensde rationaliteit; toegepast op het beleggingsmanagement’, In: *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfskunde*, augustus
- Thompson, James (2004) – *Organizations in action*, Piscataway, NJ, Transaction Publishers
- Toulmin, Stephen (1958) – *The uses of argument*, Cambridge (GB), Cambridge University Press
- Weirich, Paul (2007) – ‘Collective, universal and joint rationality’, In: *Social Choice Welfare*, vol. 29
- Weber, Max (1972) – *Max Weber/gezag en bureaucratie*, A. van Braam (vert. en red.), Rotterdam/Antwerpen: Universitaire Pers Rotterdam/Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij
- Von Werder, Axel (1999) – ‘Argumentation rationality of management decisions’, In: *Organization Science*, vol. 10:5
- Williamson, Oliver (1986), *The economic institutions of capitalism* New York NY, The Free Press